

G'ARBIY YEVIROPA DAVLATLARINING XIX-XX ASRLARDA JANUBIY AFRIKADA OLIB BORGAN GEOSIYOSATI

Urolov Asliddin

Denov tadbirkorlik va pedagogik instituti

Annotatsiya: G'arbiy Yevropa davlatlarining XIX-XX asrlarda Janubiy Afrika Respublikasida olib borgan geosiyosiy munosabatlari aks etgan. Gollandiya va Buyuk Britaniya raqobati maydoniga aylangan Janubiy Afrika hududlari. Keyinchalik bu hududlardan olmos konlarini topilishi Britaniya kompaniyalarini har xil yo'llar bilan Janubiy Afrikaga kirishga undaydi. Ingliz-bur urishlari va Janubiy Afrika Ittifoqini tashkil topishi to'g'risidagi ma'lumotlar ham berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Buyuk Britaniya, Gollandiya, Germaniya, "boer", Kap, G'arbiy Hindiston (Amerika), Janubiy Afrika, Oranje Respublikasi, Vaal, suzanitet, Majestek.

Abstract: Reflects the geopolitical relations of Western European countries in the Republic of South Africa in the XIX-XX centuries. The South African region, which has become a hotbed of competition between the Netherlands and the United Kingdom. The discovery of diamond deposits in these areas later encouraged British companies to enter South Africa in various ways. There were also reports of the Anglo-Boer War and the formation of the Union of South Africa.

Keywords: UK, Netherlands, Germany, "boer", Cape, West India (America), South Africa, Orange Republic, Vaal, Susanenit, Majestec.

Janubiy Afrikadagi dastlabki yevropalik mustamlakachilar XVII asrda "Qora qit'a"ga kelgan Gollandiyalik muhojirlar edi. Ular materikning janubiy hududni egallagan edilar. Ulardan so'ng Daniya, Germaniya va fransiyalik muhojirlar mamlakatga kelib joylashishgan. Ular mahalliy qabilalarni o'zlariga bo'ysundirishgan va ularning mehnatidan foydalanishgan. Shu bilan birga, Janubiy Afrikada o'rnashgan dehqonlar va chorvadorlar burlar deb nomlangan (Gollandiyada "boer" so'zi "dehqon" degan ma'noni anglatgan). O'sha davrda Hindistonga yo'l Afrikani aylanib o'tar edi. Hindiston yerlarini mamlakati tarkibiga qo'shib olgan Buyuk Britaniya yangi mustamlakani xavfsizligini ta'minlash uchun Afrika qirg'og'ida mustahkam tayanchga muhtoj edi. 1795-yilda Kap koloniyasi Britaniya imperiyasi tomonidan bosib olinadi va Britaniya mulki deb e'lon qilinadi. Ingliz tili o'sha hudud tili sifatida joriy etilishi, ingliz ko'chmanchilarining kelishi, ingliz xazinasiga foydasiga soliq yig'ilishi va nihoyat, 1834-yilda qora tanli aholi uchun qullikning bekor qilinishi burlarning noroziligiga sabab bo'ladi. Yo'qotilgan qullar uchun moddiy zararni qoplash burlar uchun juda tahqirli tuyuldi. Chunki, Britaniya xazinasiga pulni G'arbiy Hindiston (Amerika)

narxlarida to'lagan va Janubiy Afrikadagi qullar burlar uchun ikki baravar qimmatga tushgan.

Qulchilikning bekor qilinishi bilan Bur dehqonlarining ko'pchiligi bankrot bo'ldi. Bularning barchasi 1834-1838 yillarda yaylovlarning etishmasligi bilan birga olib borilgan. Burlar Vaal daryosidan tashqaridagi hududlarga ko'chirilgan. Burlarning yangi yerga ko'chib ketishi "buyuk yo'l" deb nomlangan. Ko'pgina gollandiyaliklar o'zlarining fermer xo'jaliklarini tark etishdi, hatto ularning o'z yerlarini sotilishini ham kutishmadi. Ingliz mustamlakalari hududida qolmaslik uchun o'z vatandoshlari ortidan ketishga majbur bo'lishgan. Vaal daryosi hududlaridan tashqari, burlar ikkita davlat tuzishgan: Transvaal nomi bilan mashhur bo'lgan Janubiy Afrika Respublikasi va Oranje Respublikasi. 1852-1854 yillarda ushbu davlatlar Buyuk Britaniya tomonidan tan olindi. 1867-yilda Oranje Respublikasi va Kap Koloniyasi chegarasida dunyodagi eng katta olmos koni topilganida burlarning tinch patriarxal hayoti buzilgan. Bu yerda De Beers kompaniyasi paydo bo'ldi. Sanoatchi Sessil Jon Rodsning olmos imperiyasi XIX asr -90-yillarda paydo bo'lgan. Kap koloniyasining bosh vaziri Buyuk Britaniya va Burlarni o'zaro urushga chorlagan. XIX asrning 70-yillari oxirlarida Buyuk Britaniya Transvaalni mustamlaka mulkiga qo'shib olishga harakat qilishgan, natijada 1880-1881 yillardagi birinchi Angliya-Bur urushi boshlangan. Ushbu urush paytida burlar o'z davlatlarining mustaqilligini himoya qilishga muvaffaq bo'lishdi va 1883-yilda Buyuk Britaniya buni tan olishga majbur bo'lishida. 1886-yilda Transvaalda dunyodagi eng boy oltin konlari topildi. Bu mamlakat asosan tog'-kon sanoatida ishlashni istagan inglizlar bilan to'lib toshgan edi.

Janubiy Afrika Respublikasi hukumati boshqa yerdan ko'chib kelganlarga yuqori soliqlarni joriy qildi, buning natijasida ilgari doimiy ravishda bankrotlik yoqasida turgan davlat 10 yil ichida o'z daromadlarini 11 martadan ko'proq oshirdi. 1899-yil Transvaaladagi boshqa yerdan ko'chib kelganlar soni 200 ming kishiga yetdi (ulardan 159 ming ingliz, 20 mingga yaqin nemislar, qolgan gollandiyaliklar, fransuzlar va boshqalar). Qonunlar ishlamasligidan azob chekayotgan vatandoshlarga yordam berish bahonasida inglizlar Yohannesburgni qo'lga olishga harakat qilishdi. "Reyd Jeymson" ning muvaffaqiyatsizligi Buyuk Britaniyaning hukmron doiralarini Janubiy Afrikadagi oltin qazib olishga asoslangan hududlarining qo'shilishi katta urushga olib kelishiga ishora qilgan. Shuning uchun birinchi navbatda Buyuk Britaniya hukmron doiralari jamoatchilik fikri bilan qiziqqan edilar. Jeymsonning omadsizligidan so'ng, Buyuk Britaniya Oranje Respublikasiga ko'chib kelgan oq tanlilar haqida bir qator talablarni qo'ydi va bu da'volarning deyarli barchasi qondirilsa-da, Buyuk Britaniya urushga tayyorlana boshladi. O'z navbatida Transvaal ham Buyuk Britaniyaga qarshi urushga tayyorgarlik ko'rishni boshladi va Oranje Respublikasi bilan tuzilgan ittifoqni mustahkamladi. Britaniya koloniyalari vaziri Jozef Chamberlain 1899-yilning 29-avgustda yangi talablar bilan chiqdi. Transvaal hukumati 2-sentyabrda Oq tanli aholiga

saylov huquqini berish taklifini bekor qildi va Buyuk Britaniya suzanitetining tan olinmasligini tasdiqladi. 8-sentyabr kuni Britaniya hukumati Transvaalning davlat suverenitetiga bo'lgan talabini qondirmaslik uchun qat'iy rad etilgan rasmiy xabar yubordi. Biroq, Britaniya hukumati Oq tanli aholiga saylov huquqini berish uchun besh yillik sinov muddatiga rozi bo'lishga tayyor ekanligini bildirgan edi. Transvaal hukumatining 18-sentyabrda rasmiy javobini e'lon qildi. Unda Buyuk Britaniya takliflari rad etilgan edi. Transvaal hukumati 9-oktyabrda zudlik bilan o'tgan yillar davomida Janubiy Afrikaga kelgan barcha Britaniyaliklarni huquqini bekor qilish, respublika chegaralaridan Britaniya qo'shinlarini olib chiqib ketish va dengizga ayni paytda qaytish talablari ilgari surilgan ultimatum jo'natadi. Ultimatumda ta'kidlanganidek, 48 soat ichida qoniqarli javob bo'lmasa, "Transvaal hukumati Buyuk Britaniya hukumatining harakatlariga javoban ularga qarshi urushni rasmiy e'lon qilishni ko'rib chiqishga majbur bo'lishini takidlaydi". Britaniya hukumati javob quyidagicha edi: "Buyuk Britaniya hukumati Janubiy Afrika Respublikasi hukumatining 9-oktyabrdagi qat'iy talablarini chuqur afsus bilan kutib oldi. Janubiy Afrika Respublikasi hukumatining shartlari Majestek hukumati tomonidan muhokama qilishning iloji yo'q deb hisoblaydi" degan javob qaytarilgan edi Britaniya hukumati tomonidan. Bur-Ingiliz urush 11-oktyabrda boshlanadi. Bur qo'shinlari 12-oktyabrda g'arbda Kap koloniyasi va sharqda Natal koloniyasi bilan chegarani kesib o'tadilar. Transvaal va Oranje Respublikasida artilleriya bo'linmalaridan tashqari doimiy qo'shinlar yo'q edi. 47 ming harbiy xizmatga majbur bo'lgan va uylarida qurol saqlab turishgan, bu harbiylardan urush paytida bur qo'mondonlari bo'linmasi tashkil etilgan. Piyodalarning asosiy qurollari 1895-yilda kalibrli 7x57 mm va eskirgan bitta zaryadli ingliz Pibodi-Martini miltig'i 11,43 mm r (0,45 dyuym), beshta nemis Mauser miltig'i bo'lgan. Bur qo'mondonligining hisob-kitoblariga ko'ra dala armiyasining soni 1899-dekabrda 28 mingga teng bo'lgan. Artilleriyada 33 dala qurollari shu jumladan, og'ir qurollar (155-mm Creusot Long tom to'pi va 120 mm Krupp M. 1892 field howitzer), 28 tezyurar 37-mm Qf 1 pounder qurollari va Maksim 37 pulemyotlari bor edi. Urushning boshida ingliz qo'shinlari 24-28 ming kishini tashkil etadi va qurol-yarog ' va artilleriya son va sifatida burlardan o'tadi. Burlar birinchi marta tajovuzkor harakatlar ochgan bo'lsa-da, ammo inglizlar har qanday qiyinchilik bilan bo'lsada, Kap koloniyasida harbiy kontingentlarni doimiy ravishda kuchaytirdilar. Britaniya imperiyasi asosiy kuchlarini qit'aga ko'chirishdan oldin Burlar qo'mondonligi "Blitskrieg" ga qarshi profilaktik zarba bergan edi.

Bur qo'shinlari 5 ming kishilik otryad bilan 12-oktyabrda chegarani kesib o'tadilar. Kronye boshchiligidagi qo'shin 700 kishilik ingliz garnizoni bo'lgan Mafeking shahrini qamal qiladi. Bu tartibsiz qo'shinda 2 xil qurollari va 6 ta pulemyotlari bor edi. Noyabr oyida Kronye janubga Kimberlyga boradi keyinchalik 2 ming kishilik qo'shin Mafekingni qamal qilish uchun tark etadi. Burlar 2000 kishilik

qo'shini yordamida Kimberlyni ingliz garnizoni bilan 15-oktyabrda qamal qiladi. Kimberlyda Kap koloniyasining sobiq bosh vaziri Sessil Rods ham bor edi. Kimberlyda Ingliz qo'mondoni Metien boshchiligida 1-piyoda bo'linmasini (1 batalonlari, 8 kav) 1899-noyabr oyida boshqargan. Polkda, faqat 10 ming kishi, 16 qurol, 1 ta zirhli poyezd bor edi. Ingliz qo'shinlari 23-25-noyabrda Belmontda va Enslin balandliklarida — Burlarning 2-3 ming qo'shinlari bilan jang qiladilar. Ikkala jangda ham inglizlar dushmanning pozitsiyalarini egallashgan, ammo katta yo'qotishlar evaziga (jami 70 halok bo'lgan, 436 yaralangan). Metien modderin daryosida burlarning asosiy kuchlariga 28-noyabr oyida (Kronye buyrug'i bilan 8-9 ming qo'shin) hujum qilib, bu jangdan so'ng orqaga qaytdi. Bu jangdan so'ng inglizlarning yo'qotishlari 72 ta jangchi halok bo'lgan va 396 ta jangchi jarohatlangan. Metien dekabr oyida 3 ta Shotlandiya brigadasi, kav. polk, ot batareyasi va 4 ta og'ir qurollar bilan hujumni kuchaytiradi. 1899-yilning 11-dekabrda Magersfonteyndagi burlarning pozitsiyalariga hujum qiladi, ammo 1000 kishini yo'qotib mag'lub bo'ladi.

Burlarning Natalya masalasida Charlestown, Nyukasl, Glenkoni olib, Ledysmithni 1899-oktyabr oyida qamal qildi, u yerda ingliz generallar jamoasi qurshovga olinadi. General R. Bullerni 31-oktyabrda — Janubiy Afrikadagi Britaniya qo'shinlarining qo'mondonini ozod qilishga urinishi, Ledismithda Koleso 15-dekabrda mag'lubiyatga uchrashi bilan yakunlanadi.

Bur qo'shinlari 1-noyabrda Kap koloniyasining chegarasini kesib o'tib, keyinchalik Nauport va Stormbergni egallaydilar. Gollandiyadan kelib chiqqan mahalliy aholi hisobiga o'z saflarini oshirishga erishadilar. Buyuk Britaniya qo'shinlari General Gatakra 3-3,5 ming kishilik qo'shin, 2 ta batareya, 2 ta pulemyot bilan 10-dekabrda razvedka qilmasdan burlarning pozitsiyasiga hujum qiladi o'sha paytda burlar qo'shinlari soni 1700-2000 kishi va 3 ta qurolni tashkil qilardi. Stormberg jangida ingliz qo'shinlar 90 dan ortiq odamni yo'qotib, mag'lubiyatga uchraydilar. Bu jangda o'ldirilgan va yaralangan umumiy hisobda 600 dan ortiq bo'lgan. Ledismit, Kimberly va Mafecingning uzoq muddatli qamal burlarning asosiy kuchlarini cheklab qo'yadi. Bu holat Burlarni tajovuzkor harakatlar qilishiga yo'l qo'ymagan.

Buyuk Britaniya qo'mondonligi Janubiy Afrikaga o'z qo'shinlarini ko'p miqdorda ko'paytira boshlaydi. Fransiyada ishlab chiqarilgan uzoq masofaga otadigan artilleriya qurollaridan o't o'chirish uchun "Terribl" va "Kuchli" kreyslaridan og'ir va uzoq masofali dengiz qurollari sotib ola boshlaydi. Bu qurollar uchun qo'lbola g'ildiraklar, metall va yog'ochdan vagonlar tayyorlanadi. Ba'zi uzoq masofaga otadigan qurollar Ladysmith shahriga temir yo'l orqali etkazib berishga muvaffaq bo'linadi. Lekin bu qurollalar qamalda bo'lgan Bur shaharni egallashga imkon bermaydi. Nataldagi inglizlarning hujumi uchun boshqa qurollar ishlatilgan. Ko'p o'tmay inglizlar juda ko'p sonli texnika bilan taminlanishi ularga ustunlikni ta'minlaydi. 1899-yilning dekabrga kelib qo'shinlarning umumiy soni 120 mingga, urush oxiriga

kelib - 450 mingga yetadi. 1899-yilning dekabrda feldmarshal Roberts ingliz qo'shinlari qo'mondoni etib tayinlandi. Britaniya kuchlari qayta hujumga o'tishi 1900-yil fevral oyiga to'g'ri keladi. Ingliz qo'shinlari Padebergdagi Oranje Respublikaning armiyasini taslim qilishadi. Keyinchalik ingliz qo'shlari Kimberlini 15-fevralda, Ladismitni 1900-yil 1-martda va Mafekingni 17-mayda ozod qilishga erishadilar. Inglizlar 1900-yil 13-martda Oranje Respublikasi poytaxti Bloemfonteinni va 1900-yil 5-iyunda Transvaal poytaxti Pretoriyani egalladilar. Urush 1900-yil sentyabrga kelib tugadi. General Kitchenerga buyruqni topshirgandan so'ng feldmarshal Roberts Janubiy Afrikadan ketadi.

Urush va Afrikaning Janubiy qismida sodir bo'layotgan jarayonlar natijasida Britaniya dominioni - Janubiy Afrika Ittifoqi paydo bo'ldi. "Janubiy Afrika Qonuni" ning Britaniya parlamenti tomonidan tasdiqlanishi Ittifoq tuzish yo'lidagi so'nggi to'siqlarni tugatadi va 1910-yil 31-mayda yangi davlat tuzilib, Janubiy Afrika Ittifoqi rasman e'lon qilinadi. Shuning uchun ham Janubiy Afrikada yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlar o'sha davrdagi jahon siyosatida o'z aksini topadi va jahon miqyosidagi jiddiy oqibatlariga olib keladi. Ular yangi davlatning tashqi siyosat strategiyasini hali Buyuk Britaniya hukmronligi sifatida shakllantirishda muhim ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Дроговоz И. Англо-бурская война 1899-1902 гг.. — Минск: Харвест, 2004. — ISBN 985-13-1817-5.
2. Христиан Де Вет. Мемуары бурского генерала
3. Ravshanov, F. R., & Azimov, N. Y. (2021). Danger and Security: History and Present. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(4), 280-285.
4. Артур Конан-Дойль. Англо-Бурская война
5. Война Англии с Южно-Африканскими Республиками 1899—1901 гг. Отчёт командированного по Высочайшему повелению к войскам ЮжноАфриканских Республик Генерального штаба полковника Ромейко-Гурко. Издание Военно-учёного Комитета Главного штаба. Санкт-Петербург. Военная типография. 1901.
6. Война англичан с бурами. Редактировано 2-м бюро французского Генерального штаба. Перевод с французского Н. А. Болотова. СПб., 1905
7. И. А. Никитина Захват бурских республик Англией (1899—1902 гг.), М.,